

הרב יעקב אריאל

אתרוגים של אוצר בית דין שהוצאו מאריזותיהם

הרקע

בית הדין הורה למגדלי האתרוגים, שהפקירו את פרדסיהם בשמיטה, למיין את האתרוגים לפי רמת ניקיונם, לארוז אותם בקופסאות חתומות ולציין על כל קופסה את המחיר שנקבע לאתרוגים מאותו סוג. רמת הניקיון מעידה בדרך כלל על מידת ההשקעה שהשקיע המגדל באותו אתרוג, נוסף למים ולדשן שנתן לכל הפרדס, כגון בסילוק של הקוצים והעלים סביבו וכדו', ולכן החזר ההוצאות לחקלאי גבוה יותר באתרוג נקי יותר.¹ חלק מהסוחרים פתחו את הקופסאות והניחו את האתרוגים בתפזורת, כדי שהציבור יוכל לבחור בעצמו את האתרוגים. היו מהם ששמרו על המחירים הנקובים גם לאחר שהאתרוגים הונחו בתפזורת, כל סוג בנפרד. במקרה זה עלולה להיווצר בעיה אם אתרוגים הועברו מסוג נמוך לסוג גבוה ועשו בהם מסחר. אך אם משווק האתרוגים הוא אדם מסודר, ישר ואמין, ולא אירעה תקלה, לא נעשתה כאן סחורה בפירות שביעית. ברם, בכל זאת המשווק לא פעל עפ"י הוראות בית הדין, ושליח שלא מילא את שליחותו לכאורה, בטלה שליחותו 'לתקוני שדרתיך ולא לעוותי'.² מכיון שבטלה שליחותו של הסוחר, בעל כורחו הוא סחר בפירות שביעית, אלא אם כן בית הדין התרשם מיושרו ואישר לו זאת, גם אם בדיעבד. יש סוחרים שהניחו את כל האתרוגים בתפזורת ודרשו בעבורם מחיר אחיד, לפעמים נמוך ממה שנקבע. גם סוחרים אלה לא עברו על איסור סחורה (אם כי צ"ע אם מי שמוריד את המחיר על מנת למשוך יותר לקוחות לא עובר באיסור סחורה). וגם כאן יש להסתפק כנ"ל, אם יש להתייחס לסוחר כזה כמי שפעל בניגוד להוראות בית הדין וא"כ הוא סחר בפירות שביעית, אלא אם כן בית הדין נתן הסכמתו לכך. אולם יש משווקים שהגדילו לעשות: הם הוציאו את האתרוגים מהקופסאות ומכרו אותם כרגיל, כל אתרוג לפי מראהו ויופיו, ולא רק לפי ניקיונו (המראה היפה הוא מתנת שמים ואינו מעיד על מאמץ מיוחד מאת המגדל, ואם כן – כל העלאת מחיר בגלל המראה בלבד היא סחורה בפירות שביעית).

בין בתי הדין היו כאלה שחילקו אתרוגים מהודרים בקופסאות שקופות במחיר קבוע, אך המחיר שנקבע עליהם נראה מופרז. מחירים הנקובים של חלק מהאתרוגים היה 160 ש,

1. הערת עורך: י"פ. ראה מאמר הרב יעקב אריאל, אמונת עתיך 107, עמ' 64–71.

2. קדושין מב ע"ב, ועוד.

ומהודרים יותר נמכרו ב- 250 ש"ח (!) (לשם השוואה, בתי דין אחדים קבעו מחיר של 70 ש"ח לאתרוג נקי ללא רבב, ובתי דין אחרים חילקו אתרוגים במחירים נמוכים יותר). נמסר לי שבית הדין הקפיד רק שמחיר האתרוגים המהודרים בשנת השמיטה יהיה נמוך יותר מאשר בשנים רגילות. לענ"ד אין בהנחה זו כדי להוציאנו מכלל חשש סחורה, כי סוף סוף המוכר דורש מחיר גבוה יותר בגלל הביקוש הרב וההיצע הקטן, בלי כל קשר להחזר ההוצאות. האתרוגים הם הפקר, ואין בסמכותו של ביה"ד אלא למנות את המגדל לשליח ולגבות את החזר הוצאותיו ופרנסתו.

א. איסור סחורה משום גזל

בהתייחס לאותם אתרוגים שנעשתה בהם סחורה, השאלה העקרונית היא: אתרוג מאוצר בית דין שנסחר כסחורה רגילה – האם הוא כשר? ואם כן, האם הוא ראוי לברכה? לכאורה יש לומר שאמנם נעברה בו עברה, אך עברה אישית זו שעבר הסוחר אינה צריכה לפסול את האתרוג עצמו שגדל בהיתר עפ"י הוראות בית הדין. אולם ידועה דעת הרמב"ם בפירושו למשנה (שביעית פ"ד מ"י) 'מאימתי אין קוצצין האילן בשביעית', וכך כתב:

אסור לקצוץ האילנות בשנה שביעית אם התחילו להוציא פירותיהן מפני שהוא גוזל בני אדם, לפי שה' נתן פירותיהם לכל אדם.
הרע"ב שם מביא את פירושו של הרמב"ם כהסבר נוסף לגזרת הכתוב:
אין קוצצין את האילן בשביעית - משום דלאכלה אמר רחמנא ולא להפסד. ואני שמעתי כיון דאפקרינהו רחמנא לפירות אם יקצצם הוי גוזל את הרבים.
האם זו מחלוקת בין הרמב"ם לבין הרע"ב?

ה'תוספות יום טוב' למשנה הנ"ל אכן הבין שזאת מחלוקת, והוא אף מקשה על הרמב"ם: כתב הר"ב ואני שמעתי כיון דאפקרינהו וכו'. זהו פירוש הרמב"ם בפירושו ותמהני למה הכניס עצמו לפרש טעם אחר ממה שאמרו בגמרא פרק מקום שנהגו דף נב ע"ב לאכלה ולא להפסד. ואעפ"י שהתורה ניתנה להדרש בפנים מפנים שונים. ה"מ למדרש בעלמא אבל בפסקי דינין אין לנו אלא מה שאמרו חכמי הגמ' כי בלי ספק שעל פי הטעם משתנה הדין מאי דמדמינן ליה. ובחיבורו פ"ה כתב ונאמר לכם לאכלה ולא להפסד. לכך נראה בעיני שהרמב"ם בפירושו לא נתכוין אלא לתת טעם על דרשה דלאכלה ולא להפסד ואמר שהוא מפני גזל הרבים ואין בין פירוש ראשון לפירוש שני כלום כמו שחשב הר"ב ששני טעמים הם. ומ"מ לכאורה א"צ לטעמו אלא כך היתה מצות השביעית שלא להפסיד פירותיה אבל יהיו הפירות חשובים ולא נפסדים.

אך באמת אפשר אולי לומר גם לדעת הרע"ב שהרמב"ם לא התכוון לנימוק נוסף, אלא להוסיף נימוק לגזרת הכתוב של 'לאכלה ולא להפסד'. ולדעת הרמב"ם אין זו גזרת הכתוב בשביעית כפי שמצאנו בתרומה, שהתורה ציוותה אותנו לשומרה ולא להפסידה, שהרי מהמילה 'לאכלה' למדנו גם איסור סחורה, ומה עניינה לחיוב האכילה? כיצד למדנו

מ'לאכלה' איסור סחורה? הרי תרומה מותרת בסחורה! אלא על כרחך בשביעית האיסור הוא לא עצם ההפסד, אלא שהמפסיד פירות שביעית, שנועדו לאכילה לכל הציבור, גוזל אותם. והוא הדין איסור סחורה נגזר מגזל הציבור. פירות שהוא לקט לצורך עצמו בהיתר הוא רשאי למוכרן, כי הם שלו, אך כשהוא משתמש בפירות ההפקר, המיועדים לכלל הציבור, למטרות אחרות, אין לו רשות לכך והוא גוזל את הציבור בכך שהוא ממעט את זכותם של אחרים לאכול פירות שביעית. ואפשר לומר שזו גם כוונת הרמב"ם בהלכותיו (הל' שמטו"י פ"ה הי"ז) שהביא ה'תוספות יום טוב':

מותר לקוץ אילנות לעצים בשביעית קודם שיהיה בהן פרי, אבל משיתחיל לעשות פרי לא יקוץ אותו שהרי מפסיד האוכל ונאמר לכם לאכלה ולא להפסיד.
יש שרצו לומר שהרמב"ם כאן חזר בו ממה שכתב בפירושו למשנה, כי כאן נימק את ההלכה בגזרת הכתוב בלבד, ללא נימוק נוסף. אך אין הכרח לכך. אדרבה, דוק בלשונו שהוא לא למד את איסור ההפסד מהמילה 'לאכלה', אלא הקדים לה את המילה 'לכם'.³ הרמב"ם מפרש את המילה 'לכם' בפסוק 'והייתה שבת הארץ לכם לאכלה' במשמעות של שלכם, כמו שנכתב במצוות לולב 'ולקחתם לכם ביום הראשון'. כלומר, פירות שביעית שייכים לכולכם, כדי שיהיה לכולכם מה לאכול. ומי שמפסיד, מוכר או עושה רפואה, משתמש בפירות ללא רשות ואם כן הוא גוזל אותם.
ולכאורה יש להקשות על הרמב"ם מהירושלמי (שביעית פ"ו הל' א):

בית שמאי אומרים הבקר [הפקר] לעניים הבקר ובה"א אינו הבקר עד שיבקר אף לעשירים כשמיטה.

בית הלל למדו הפקר משביעית. כלומר לפירות שביעית אין בעלות כלל, אלא הם הפקר מוחלט. ולדברי הרמב"ם, פירות שביעית אינם הפקר, אלא הם בבעלות בני האדם. לא מצאנו שמזיק הפקר נחשב לגזול בני אדם, גם אם נגדיר שמשמעות ההפקר היא כעין בעלות בכוח של כל העולם. לכל היותר הוא עבר על איסור 'בל תשחית', אך לא על גזל. ויש לחלק בין הפקר לשמיטה: בהפקר הוא יכול לזכות בעצמו בכל ההפקר, אלא שבמקום להשתמש בהפקר בעצמו, הוא מפסידו. לכן אינו גוזל בכך את האחרים. ברם, בפירות שביעית אין לו רשות לקחת לעצמו יותר מצורכי ביתו. התורה גם הגבילה את זכותו להשתמש בפירות שביעית אך ורק לאכילה. ואם הוא מפסידם, הוא גוזל את כולם. יש לומר עוד שפירות שביעית הם הפקר גמור, ולאף אחד אין בעלות עליהם. וגם למאן דאמר שהפקר פירות שביעית הוא לא 'אפקעתא דמלכא', אלא הבעלים צריכים להפקירם (כשיטת ה'בית יוסף'),⁴ אין לו שום זכות להגביל את הזוכים בפירות. מצדו פירות שביעית יצאו מרשותו לחלוטין, ללא כל הגבלה, והם הפקר לכול. אך מכיוון שמדובר בפירות שביעית הקדושים בקדושת שביעית, התורה היא שזיכתה אותם לבני האדם לפי דרגותיהם, אולם רק למטרות מוגדרות. ישראל שלא חרשו ולא זרעו ואין להם

3. הערת עורך י"פ. בניגוד לדברי הגמ' פסחים נב ע"ב, שבה נאמר: 'לאכלה אמר רחמנא ולא להפסד' בלא המילה 'לכם'.
4. שו"ת אבקת רוכל, סי' כד.

די צורכם, זכאים ראשונים לאכול פירות אלו. על כך נאמר 'והייתה שבת הארץ לכם לאכלה'. ובתוך כלל ישראל יש עדיפות לאלו שאין ידם משגת. ועל כך נאמר 'ואכלו אבינוי עמך' (שמות כג, יא), ובית הדין מופקד על חלוקה צודקת של הפירות. דרגה פחותה יותר היא גוי שמזונותיו מוטלים על ישראל. מותר גם לו לאכול פירות אלו. קדושתם של פירות שביעית אינה כקדושת תרומה שאסורה לזרים. פירות שביעית מותרים באכילה גם לנוכרים,⁵ אלא שישראל קודמים, ולכן רק גויים התלויים בישראל רשאים לאכול פירות שביעית. ועל כך נאמר 'לשכירך ולתושבך הגרים עמך' (ויקרא כה, ו). ואם יש עודפים שאין בהם צורך לבני אדם, אין למונעם מבעלי החיים, ועל כך נאמר 'ולבהמה ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול' (ויקרא כה, ז).⁶ ולפי זה יוצא שכשם שהמפסיד פירות שביעית נחשב לגוזל את הציבור, כך גם המוכר אותם. הפירות אינם שלו והוא אינו רשאי למוכרם, אלא לפי הכללים שקבעו חז"ל, כגון מה שכתב הרמב"ם (הל' שמטו"י פ"ו ה"ב):

לקח ירקות לאכול והותיר מותר למכור המותר והדמים שביעית, וכן אם לקט ירקות לעצמו ולקח מהן בנו או בן בתו ומכר ה"ז מותר והדמים דמי שביעית. אך מכירה של פירות שביעית שאינם שלו היא גזל.

ולכאורה יש להקשות על דברינו מן הגמרא (סנהדרין כד ע"ב) שסוחרי שביעית פסולים רק מדרבנן, ומדוע לא ייחשבו לגזלנים מהתורה? ויש להשיב שהמשנה שם סוברת ששביעית ב'זמן הזה' היא מדרבנן, לכן סוחרי שביעית פסולים רק מדרבנן. וראיה לכך מהסבר הגמרא בהמשך (שם, כו ע"א):

בתחילה היו אומרים אחד זה ואחד זה [בין אוספי פ"ש בין סוחרי פ"ש] פסולין, משרבו האנסין, ומאי נינהו - ארנונא - כדמכריז רבי ינאי: פוקו וזרעו בשביעית, משום ארנונא. חזרו לומר: אוספין - כשרין, סוחריין - פסולין. ופירשו שם רש"י ותוספות שכל היתרו של ר' ינאי מבוסס על כך ששביעית ב'זמן הזה' דרבנן. יש לומר עוד שהציבור הרחב לא מודע לסברת הרמב"ם שהמפסיד פירות שביעית או משתמש בהם שלא עפ"י הנחיות חז"ל הריהו גוזל את הרבים. מבחינתו זו לא עברת גזל שבין אדם לחברו, אלא עברה שבין אדם למקום, שאין בה איסור לאו והוא אינו רשע בעיני עצמו. לכן הוא לא פסול מהתורה אלא רק מדרבנן.

ב. דין הקונה מסוחר בפירות שביעית

נמצא שהמוכר פירות שביעית בניגוד להוראות ועשה בהם סחורה, כאילו גזל אותם. ביום הראשון הגזלן בוודאי לא יכול לצאת ידי חובה באתרוג שאינו שלו. אלא שלא מדובר במוכר עצמו אלא במי שקנה ממנו. המוכר הוא שגזל, ובלאו הכי אינו יוצא באתרוג

5. רמב"ם, הל' שמטו"י פ"ה הי"ג.

6. רמב"ם הל' שמטו"י פ"ה ה"ה. ור' מאמרנו על יצוא פ"ש לחו"ל באהלה של תורה, ח"ג סי' ח ובתחומין ז, עמ' 34-48.

שמכר, ואילו הקונה לא גזל. אמנם דעת הרמב"ן⁷ שגם הלוקח מן הגזלן לא יוצא ידי חובתו, אך שם מדובר בקונה מן הגזלן אתרוג גזול לפני ייאוש, ונמצא שהאתרוג נחשב לגזול גם ביד הלוקח ואינו שלו, ואילו בנד"ד אינו כן. אמנם המוכר עשה באתרוגים מעשה גזלה, כי התייחס לאתרוגים כבעלים ועשה בהם סחורה אסורה, אך בעצם האתרוגים הם הפקר ושייכים לכולם, והקונה שקנה אותם מיד מי שעשה בהם מעשה גזלה, דינו ככל אדם מישראל שיש לו זכות בפירות שביעית, והם שלו ויכול לצאת באתרוג ידי חובתו גם ביום הראשון. וגם אם היה שותף לדבר העברה, בכל זאת מבחינתו האתרוג אינו גזול, כי שלו הוא, אלא שבמקום לזכות בו מן ההפקר קנה אותו ממי שהתייחס לאתרוג כאילו היה בעליו ועשה בו מעשה אסור (והדבר דומה במידה מסוימת לירושלמי פרק האורג שמצה גזולה פסולה אך מצה שהעבירוה ד' אמות ברשות הרבים אינה פסולה. כי מצה גזולה היא גופא עברה, ברם המעביר מצה ברשות הרבים, אף שהוא עבר עברה, המצה עצמה אינה חפצא של עברה). אלא שהקונה סייע בדבר עברה. ובאשר לאיסור 'לפני עור לא תתן מכשול', הקונה את האתרוג לא עבר עליו, כי לא הוא הכשיל את המוכר, אדרבה: המוכר הוא שהכשיל את עצמו. אך בכל זאת הקונה סייע לדבר עברה, שאם לא היה קונה את האתרוג לא היה נעשה באתרוג זה מעשה עברה. וצ"ע אם הקונה יוצא ידי חובתו באתרוג שנקנה בעברה, משום 'מצוה הבאה בעברה'. אלא שאיסור מסייע הוא רק מדרבנן. וב'שדי חמד'⁸ הביא מחלוקת גדולה אם העובר על איסור דרבנן יש בו 'מצוה הבאה בעברה'. בהמשך⁹ הוא מביא סברה שאולי באיסור דרבנן בשוגג לא הוי 'מצוה הבאה בעברה', עפ"י סברת 'נתיבות המשפט'¹⁰ ואם כן מי שקנה בשוגג ייתכן שיצא ידי חובתו באתרוג שקנה באיסור. אך מי שהיה מודע לכך שאין עושים סחורה שביעית, לסוברים שגם עברה מדרבנן פוסלת מצווה מהתורה,¹¹ לא יצא ידי חובתו. אך ביתר הימים, גם לפוסלים ביום הראשון, ייתכן שיתירו ביתר הימים שחיובם מדרבנן, כי יש הסוברים שמצווה דרבנן לא נפסלת ב'מצוה הבאה בעברה', וקל וחומר כאשר גם העברה מדרבנן.

ג. הברכה

הבעיה העיקרית היא הברכה. אין לברך על אתרוג שנקנה באיסור, לפי המבואר בגמרא (ב"ק צד ע"א) שאין לברך ברכה על חפץ שנעברה בו עברת גזל, גם אם הוא נקנה בשינוי. וכן נפסק ב'שלחן ערוך' (או"ח סי' תרמט סעי' א):
אבל גזול וקנאו בלא סיוע המצוה, כגון גזל לולב ושיפהו, כשר, דקנייה בשינוי מעשה ומיהו לא יברך עליו.

7. רמב"ן, מלחמות ה', סוכה דף יד ע"ב מדפי הרי"ף; ודעתו הובאה במגן אברהם, סי' תרמט ס"ק ג.
8. שדי חמד, מערכת המ"ם כלל עז (ערך מצווה הבאה בעברה) אות ז (כרך ד, עמ' 334-335).
9. שם, עמ' 336.
10. נתיבות המשפט, סי' רלד.
11. עי' שדי חמד, שם עמ' 329.

וב'משנה ברורה' (לשו"ע שם ס"ק ו) כתב:
ומיהו לא יברך עליו - עיין במג"א שדעתו דדוקא בלא יאוש אבל אם היה יאוש
עם השינוי מעשה או עם שינוי השם או עם שינוי רשות מותר לברך ג"כ אכן דעת
הט"ז לעיל בסימן כ"ה והגר"א שם דבכל גווני לא יוכל לברך.
וכן הכריע ה'משנה ברורה'¹² כלומר, אף על פי שהקונה קנה דבר שהוא בבעלותו של
המוכר ואינו נחשב עוד גזול בידו, כגון 'לאחר ייאוש ושינוי השם', מכיוון שנעברה בו
עברת גזלה אינו ראוי עוד לברכה, משום 'בוצע ברך נאץ ה' (תהילים י, ג). וקל וחומר
בנד"ד שהקונה סייע למוכר לעבור עברה באתרוג זה.

מסקנה

אתרוגי שביעית שהוצאו מאריזותיהם ונעשה בהם מסחר באיסור, יש לחשוש בהם
ל'מצוה הבאה בעברה' ואינם ראויים לברכה.

12. משנה ברורה, סי' יא ס"ק ו, בבה"ל ד"ה ולענין ברכה.